

NAUCZYCIEL JAKO WZÓR OSOBOWY W WYCHOWANIU MORALNYM

Słowa kluczowe: wzór osobowy, wychowanie moralne, wzory osobowe Jana Pawła II, program wychowania moralnego

Key words: role model, moral education, role models of John Paul II, moral education

Schlüsselworte: Vorbild, moralische Erziehung, Vorbilder von Johannes Paul II, Programm der moralischen Erziehung

Mówienie o roli nauczyciela jako wzorze osobowym w wychowaniu moralnym domaga się przede wszystkim uznania często kwestionowanej wychowawczej funkcji szkoły i uświadomienia sobie istoty zarówno samego wychowania, jak i moralności, czy też tego, co stanowi istotę, strukturę i treść wychowania moralnego.

Istotą zaś moralności, która rodzi się jako doświadczenie autentycznego człowieczeństwa świadomego własnej odpowiedzialności ale i własnych ograniczeń jest to, że wyznacza ona relacje pomiędzy działaniem jakie człowiek podejmuje, a przeznaczeniem wszystkiego. Ludzkie działanie – wszak moralność w akcie, w działaniu się wyraża – mówiąc najkrócej, jest moralne wtedy, gdy służy całości życia ludzkiego i jest w nim otwartość na rzeczywistość, z którą i w której stwarza człowieka Bóg. Skutki odrzucania zależności człowieka od Stwórcy są wielorakie i przejawiają się w różnych formach „piekła na ziemi”, na jakie ludzie skazywali i nadal skazują siebie i swoich bliźnich. Jest to powodem deprawacji ludzkich sumień, co stało się dziś czymś nader powszechnym i sprawia, że granice między dobrem a złem ciągle ulegają zatrwającemu i przerażającemu zatarciu. W świecie, w którym przychodzi nam żyć w wielu obszarach króluje to, co K.C. Norwid w jednym ze swoich utworów nazywa „nikczemnością”.

Dylematów i wyzwań dotyczących współcześnie lansowanego wychowania dzieci i młodzieży jest bardzo wiele. Większość rodziców i nauczycieli niepokoi to, co dzieje się obecnie ze znaczną częścią dzieci i młodzieży. Trudno się dziwić

* Dr hab. Alina Rynio – adiunkt w Instytucie Pedagogiki na Wydziale Nauk Społecznych KUL w Lublinie. Obszary zainteresowań: analiza rozumienia celów wychowania w pedagogice religijno-moralnej, rozwijanie teorii wychowania, pedagogiki chrześcijańskiej i pedagogii wybranych ruchów i stowarzyszeń katolickich.

tym niepokojom, skoro z roku na rok rośnie liczba wychowanków uzależnionych od substancji psychotropowych i cyberuzależnień, przeżywających niepowodzenia szkolne, stosujących różne rodzaje autoagresji, agresji i przemocy, wchodzących w grupy przestępcze, popadających w depresję i mających myśli samobójcze. Dochodzi do tego, że niektórzy uczniowie znęcają się psychicznie i fizycznie nad swoimi rówieśnikami i nauczycielami, a dorastające dzieci poniżają własnych rodziców. Ewidentny kryzys wychowania jest obecnie nie tylko bolesny, ale także zdumiewający, gdyż teoretycznie powinno być coraz lepiej, a nie coraz gorzej w tej dziedzinie. Od nauczycieli i wychowawców wymaga się przecież coraz lepszego wykształcenia i przygotowania pedagogicznego. Niektóre szkoły i środki społecznego przekazu podejmują działania na rzecz pedagogizacji rodziców ale jest to przysłowiowa kropla w morzu potrzeb. Dzięki badaniom z zakresu psychologii rozwojowej mamy szansę coraz lepiej rozumieć wychowanka, jego potrzeby i fazy rozwoju. Aktywny jest sztab rzeczników praw dziecka. Większość grup społecznych deklaruje szczególną wrażliwość na los młodego pokolenia. Powstaje też wiele instytucji pozarządowych i stowarzyszeń, które deklarują szczególną pomoc dzieciom zagrożonym przemocą czy deprawacją.

W tej sytuacji pojawia się pytanie: dlaczego jest aż tak źle, skoro jest aż tak dobrze? Wydaje się, że głównym źródłem obserwowanego obecnie kryzysu wychowania i przeżywanego niezadowolenia ze strony zainteresowanych dobrą szkołą i dobrym wychowaniem są: kryzys tożsamości dorosłych (rodziców i nauczycieli), ideologizacja pedagogiki, globalizacja, szkodliwość wielu reform w sferze edukacji, zakwestionowanie wartości i norm moralnych, wychowania moralnego oraz wychowawczej funkcji domu i szkoły.

Wyrazem grożącej nam katastrofy antropologicznej i cywilizacyjnej jest fakt, iż nie tylko w XX wieku ale także na początku XXI wieku dominujące systemy pedagogiczne opierają się na ideologicznych fikcjach, a nie na doświadczeniu i empirycznych obserwacjach. Ideolodzy XXI wieku podobnie jak ci, którzy ich poprzedzili w wiekach poprzednich zakładają, iż człowiek może normalnie żyć, rozwijać się i funkcjonować w oderwaniu od prawdy i miłości, rodziny i więzi, wartości, sumienia i wolności, czujności i dyscypliny. Zakładają też, że każdy ma swoją prawdę, a każdy sposób postępowania jest równie dobry, że wolność to kierowanie się doraźną przyjemnością oraz, że „neutralność” światopoglądowa państwa polega na promowaniu ateizmu i na walce z religią, a w szczególności chrześcijaństwem i chrześcijańską moralnością. Systemy pedagogiczne zbudowane na pozbawionej ontologii utopijnej antropologii, same okazują się być utopijne. Stają się antypedagogiką i prowadzą do degradacji wychowania jako takiego a moralnego w szczególności.

Nie zamierzając poprzestawać jedynie na opisie istniejących i dostrzeganych bez trudu współczesnych dylematów wychowawczych, artykuł niniejszy wskazuje także na możliwości wyjścia z tej sytuacji. Wychodząc z założenia, że działanie moralne wyraża istotę człowieczeństwa, a rozwój, jak i moralne wychowanie człowieka potrzebuje autentycznych wzorów, wzorców i mistrzów, opracowanie niniejsze stanowi próbę przybliżenia istoty wychowania moralnego, pojęcia wzoru osobowego, jak również ukazania jego roli w tym względzie.

ISTOTA WYCHOWANIA MORALNEGO

Wychowanie moralne, jak możemy przeczytać w *Encyklopedii aksjologii pedagogicznej* pod red. K. Chałas i ks. A. Maja – „jest niezbędnym elementem integralnego wychowania człowieka wspomagającym rozwój jego osobowości bazujący na uwewnętrznionej i urzeczywistnianej hierarchii wartości moralnych oraz związanych z nią norm postępowania”¹. Uwzględnia wszystkie sfery osobowe człowieka: poznawczą, emocjonalno-wolitywną i behawioralną. Sfera poznawcza umożliwia intelektualne poznanie wartości i przyswojenie określonych norm postępowania; emocjonalno-wolitywna pozwala na przyjęcie i zaakceptowanie tych norm oraz wyrażenie gotowości włączenia ich we własne życie. Trzecia, zwana behawioralną (działaniową) przejawia się w konkretnych czynach wynikających z poznanych i zaaprobowanych treści normatywnych². Wychowanie moralne zakłada etap kształtowania charakteru przez innych, od którego wraz z wiekiem człowiek przechodzi do samowychowania, stanowiącego stałą zamierzoną aktywność mającą na celu doskonalenie siebie w aspekcie moralnym warunkującym godziwość postępowania. „Przekazywane wychowankowi wartości moralne – jak zauważa U. Dudziak – jak i autorytety wychowawcze, w miarę osiąganego dojrzałości osobowej, wymagają krytycznego i racjonalnego osądu. Jego wynikiem może być pozostanie przy nich lub poszukiwanie nowych wzorców. Istotne jest, by przekazane z zewnątrz treści stały się osobistym wyborem, chodzi też o to, by wzrastał stopień samodzielności w ich poszukiwaniu, a odpowiedzialność za własne czyny stawała się sprawą osobistą bez przerzucania jej na innych³”. Autorka cytowanego opracowania słusznie zauważa, iż „W historii wychowania ujawniły się różne formy oddziaływania wychowawczego, zależne od wyznaczonego celu, którym dla starożytnych Greków była harmonia wewnętrznego piękna i dobroci, Rzymian siła oraz sprawiedliwość, wieku XIX – tzw. etykieta, czyli *bon ton*, wieku XX – umiejętności techniczne oraz ekonomiczne. Według pedagogów chrześcijańskich celem wychowania jest harmonijne chrześcijańskie życie, będące przygotowaniem do życia wiecznego”⁴. Rzeczywiste wychowanie moralne należy rozumieć w odniesieniu do moralności i nie należy go mieszać i utożsamiać z wychowaniem obywatelskim czy religijnym, jakkolwiek religijność czy obywatelskość zakładają niemożność ominięcia etyki, to jednak się do niej nie redukują. W wychowaniu moralnym można wyróżnić dwie dopełniające się dymensje: przekaz wartości moralnych, które pełnią rolę drogowskazów, znaków i kształtowanie zmysłu moralnego, który jest formowany od początku życia człowieka⁵. Dlatego tak ważne jest należyte wykorzystanie każdego z okresów rozwojowych, niczego w tym względzie nie zaniedbując. Pamiętać przy tym należy, że percepcja reguł zachowań moralnych zależy od rozwoju inteligencji, modelu wychowania, środowiska życia,

¹ U. Dudziak, *Wychowanie moralne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Radom 2015, s. 1431.

² Tamże s. 1431–32.

³ Tamże 1432.

⁴ Tamże

⁵ Por. A. Rynio, *Szkola w wychowaniu moralnym*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. XXIV, z. 3, 1996, s. 95–106.

rozwoju społecznego, szeroko rozumianego poczucia przynależności czy wpływu osób znaczących. Pomijając w tym miejscu to wszystko co składa się na strukturę, cele, formy, treści, błędy i środowiska wychowania moralnego, przejdę do przybliżenia kolejnego kluczowego dla podjętego tematu pojęcia jakim jest wzór osobowy⁶.

POJĘCIE WZORU OSOBOWEGO

Pojęcie wzoru osobowego jest najczęściej kojarzone z działaniem moralnym osoby, której cechy, bądź czyny uważa się za godne naśladowania⁷. Z analizy bogatej literatury przedmiotowej wynika, że wzory osobowe utożsamiane bywają z modelami idealnego członka grupy społecznej wyznaczonymi przez zespół powszechnie szanowanych wartości i norm a także wyobrażeń związanych z pełnieniem określonych ról społecznych i zawodowych. Pojęcie wzoru osobowego jest wieloznaczne i stosowane zamiennie, choć niejednoznacznie z pojęciami takimi jak: modele, ideały, ideały wychowawcze, wzorce osobowe. W naukach społecznych wzory osobowe (także wzory kulturowe i społeczne) mogą mieć charakter normatywny (zespół pożądaných cech, zachowań i działań) oraz empiryczny (faktyczny styl życia i działania). Treść i forma wzoru osobowego zależy od czynników indywidualnych, historycznych, społecznych, religijnych i kulturowych. Pełnią one trzy funkcje: 1. normatywną – określającą zachowania w różnych okolicznościach (np. reguły moralne poglądy, styl życia); 2. afirmującą – wzmacniającą realizowane, odczuwane lub kształtowane orientacje wartościujące i sposoby postępowania; 3. kompensującą – obejmującą wyrównywanie braków w istniejących postawach społecznych. Niektórzy badacze łączą wzory osobowe z hierarchią wartości przyjmowaną przez jednostkę⁸.

W pedagogice, wzory osobowe często konkretyzują i uosabiają ideał wychowania, pojmowany najogólniej jako najwyższy cel wychowania, któremu powinny być podporządkowane inne cele, treści i metody pracy wychowawczej, a także jako ogół celów i norm regulujących działalność wychowawczą oraz wzór osobowy określający cechy pożądane z punktu widzenia celów wychowania. W tym miejscu jako przykład warto przywołać ideał wychowawczy obowiązujący w starożytnym Rzymie. Tym ideałem był surowy obywatel charakteryzujący się stałością, dzielnością, pobożnością, opanowaniem, godnością, roztropnością i sprawiedliwością. Wychowanie było wewnętrzną ambicją rodziny i to w niej młody Rzymianin miał znajdować swój wzór do naśladowania. Wzorem takim miał być ojciec dbający o przekazanie nauki, wychowanie, jak i wprowadzenie syna w życie publiczne⁹.

Natomiast w socjologii przez pojęcie wzór osobowy rozumie się model idealnego członka danej grupy społecznej, wyznaczony przez zespół norm i wyobrażeń związanych z pełnieniem określonych ról społecznych. Określają go uznane w da-

⁶ E. Rynio, *Szkoła w wychowaniu...*

⁷ A. Rynio, *Wzór osobowy*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Radom 2015, s. 1459–1465.

⁸ E. Jasińska, *Wzorzec osobowy*, w: *EK*, red. E. Gigilewicz, t. 20, Lublin 2014, k. 1116–1117.

⁹ S. Wołoszyn, *Wychowanie w starożytnej Europie*, w: *Pedagogika*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwowski, t. 1, Warszawa 2004, s. 93–95.

nej zbiorowości autorytety. Najczęściej jest to zespół spójnych ze sobą celów życiowych, motywacji działań i konkretnych zachowań oraz cech osobowościowych. M. Ossowska¹⁰ opisując wzór osobowy wskazała, iż jest to postać realna lub fikcyjna, która zachęca lub powinna zachęcać do naśladownictwa. Uściślając, wskazała że wzorem osobowym dla jednostki lub grupy jest postać ludzka, która jest dla tej jednostki lub grupy przedmiotem aspiracji. Autorka wyróżniła wzory propagowane i akceptowane (przyswojone), które nie muszą się pokrywać. Zróżnicowała wzory osobowe na realizowane i deklarowane (akceptowane werbalnie). Wskazała, iż można też mówić o wzorze osobowym jako konkretnej jednostce, która w swym postępowaniu w sposób maksymalny realizuje wzór, lub o konstrukcji myślowej (zastanej lub projektowanej), pozbawionej rysów indywidualnych, stanowiącej zespół cech i zachowań jakie grupa pragnie kształtować w swoich członkach (człowiek idealny, zespół cech i zachowań idealnych). Ossowska wprowadziła też pojęcie antywzoru i stereotypu. Uosabiają one pseudowartości i destrukcyjny styl życia (konsumpcjonizm, hedonizm, egotyzm, narcyzm). Aktualnie możemy je spotkać wśród wzorów osobowych propagowanych m.in. w środkach społecznego przekazu.

E. Wysocka omawiając kwestię wzoru osobowego, przywołuje koncepcje Floriana Znanieckiego i Stanisława Ossowskiego¹¹. Ten drugi, definiował wzory osobowe jako ogół narzuconych jednostce lub grupie wzorów zachowania, stanowiących o kulturze zbiorowości propagującej określone wzory. Są one zespołem wzorów zachowania, który może daleko odbiegać od ideału osobowości, jaki grupa oficjalnie oferuje swoim członkom do realizacji w różnych sytuacjach. Wzory te mają charakter normatywny, stanowiąc kategorie narzuconą członkom danej grupy (metody wychowawcze, propaganda), a więc są też instrumentem przymusu zewnętrznego lub symbolicznego (wewnętrznego) i zarazem kontroli społecznej¹².

Pojęcie wzoru osobowego współwystępuje w socjologii z pojęciem wzoru kulturowego, który określa się jako pewien standard osobowy (wzór osobowy) obyczajowy, etyczny, estetyczny itp., uznany za godny naśladowania w danej społeczności. Wzory kulturowe są zmienne w czasie i przestrzeni, pełnią jednak istotne funkcje w kształtowaniu się tradycji danej grupy społecznej, a także w procesie wychowawczym.

Analizując kwestię wzoru osobowego E. Wysocka szczególne znaczenie przypisuje koncepcji wzorów kulturowych R. Lintona, który zdefiniował je w kategorii standardów zachowania. Wskazał ich ścisłe powiązanie z różnymi pozycjami społecznymi zajmowanymi w strukturze społecznej i pełnionymi rolami społecznymi, traktując je jako wzory zastane, ułatwiające jednostce orientację w świecie społecznym i regulujące jej zachowania. Autor wyróżnił wzory rzeczywiste i idealne. Pierwsze, stanowią pewną ograniczoną skalę zachowań, w której mieszczą się normalne reakcje członków społeczeństwa, drugie, są wyobrażeniami dotyczącymi, tego jak powinni zachowywać się członkowie danej społeczności¹³.

¹⁰ Por. M. Ossowska, *Etos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 2000; Taż, *Moralność mieszczańska*, Warszawa 1958; Taż, *Wzór demokracji: cnoty i wartości*, Lublin 1992.

¹¹ Por. E. Wysocka., *Wzór osobowy*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. VII, Warszawa 2008, s. 628–639.

¹² Zob. S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000.

¹³ E. Wysocka, *Wzór osobowy*, s. 628

W psychologii wzory osobowe są modelami zachowań, przeżyć, aspiracji, celów życiowych, wartości, motywacji, ról społecznych, postaw wobec świata i innych ludzi, stosunku do siebie, gdy są obecne w życiu osób znaczących (autorytet). Wzory osobowe można dostrzec w koncepcjach dojrzałej osobowości (A.H. Maslow, G.W. Allport, V.E. Frankl, E.H. Erikson czy K. Dąbrowski), stanowiącej cel rozwoju człowieka, który ukonkretnia się w pojęciu samoaktualizacji (C.R. Rogers) a także osobowości maksymalnie funkcjonującej. Wzory osobowe, są też przedmiotem badań psychologii wychowawczej a ich obecność łączona jest z modelowaniem, naśladownictwem, identyfikacją i internalizacją jako głównymi mechanizmami wychowania¹⁴.

Wzory osobowe są prezentowane najczęściej jako opisy zachowań konkretnych ludzi, ich osobowości oraz sposobu postępowania i dokonań. Są one postulowanym kształtem dojrzałej osobowości i emanacją obiektywnej hierarchii wartości. Odpowiednio do tej hierarchii można wyodrębnić występujące w życiu, zasadnicze typy aksjologicznych wzorów osobowych: od „mistrza używania” – skoncentrowanego na wartościach hedonistycznych, poprzez „mistrza realizacji wartości utylitarnych”, bohatera – człowieka czynu opartego na mocy i woli, zorientowanego na wartości witalne, mistrza dzieł realizujących wartości duchowe, po świętego, osobę personifikującą wartości najwyższe – religijne i oddziałującą samym swym istnieniem¹⁵.

K. Wojtyła istotę człowieka jako osoby wiąże m.in. ze świadomym i wolnym wyborem wzoru osobowego, ze względu na wartości realizowane przez osoby będące tymi wzorami, ich naśladowaniem w granicach wyznaczonych przez uznawane i urzeczywistniane wartości¹⁶. Wzory osobowe charakteryzują się określonym zestawem cech, wartościowych z punktu widzenia tradycji kulturowej, potrzeb społecznych czy wymagań dominującej ideologii. Wzorem osobowym może być konkretna osoba, jeśli realizuje w swoim życiu ideał doskonałości. Może to być postać historyczna, bądź fikcyjna, na przykład z literatury, filmu, czy też gier komputerowych. Aby jednak wzór osobowy oddziaływał wychowawczo, winien posiadać określone ukierunkowanie. Niezależnie od kultury, dominujących w niej trendów i utrwalonych podstaw odwołanie się do innych jako przykładów, wzorów osobowych i autorytetów wynika w znacznym stopniu z mechanizmów psychicznych, które oddziałują na innych poprzez funkcjonowanie w tych rolach.

MIEJSCE WZORÓW OSOBOWYCH W WYCHOWANIU

Wzory osobowe pełnią wyjątkową rolę w procesie wychowania, a w szczególności wychowania moralnego. Bezpośrednio czy pośrednio oddziałują one na człowieka i w sposób mniej czy bardziej uświadomiony stają się pewnym wzorcem wartościowania, wybierania i postępowania. Ich rola wynika z istoty samego wychowania, jego zadań i celów. Jednym z podstawowych celów wychowania jest dążenie człowieka do pełni człowieczeństwa. Zadanie to jest procesem trudnym i długotrwałym. Człowiek nie przychodzi bowiem na świat z gotowymi wzorami za-

¹⁴ Por. Jasińska, *Wzorzec osobowy*, s. 1116–1117

¹⁵ Por. A. Rynio, *Wzór osobowy*, s. 1461.

¹⁶ Por. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, wyd. II popr. i uzupeł., Kraków 1985, s. 95–97.

chowań, hierarchią wartości, czy wiedzy o świecie. Jego osobowość nie jest ukształtowana w chwili narodzin. W człowieku istnieją jedynie wrodzone potencjalności, wpływające na jego dalszy rozwój, ale one go nie determinują. Choć człowiek jest osobą od chwili poczęcia, to sztuki bycia człowiekiem uczy się przez całe życie. Sztuki tej uczy się w relacjach z innymi, którzy słowem i przykładem wprowadzają go w tajemnicę człowieczeństwa i tego co w nim najważniejsze¹⁷.

Znaczenie wzorów osobowych należy widzieć w kontekście istotnych funkcji im przypisywanych (normatywnej, afirmującej i kompensującej) jak również narastającego zamieszania i sprzeczności w dziedzinie wychowania, które są dziś zjawiskiem powszechnym. Narastający kryzys szkoły i rodziny naznaczony jest niszczeniem a w konsekwencji brakiem autorytetów i wzorów osobowych. Chaos współczesnego świata, w który immanentnie wpisana jest globalizacja wyznacza przewartościowania w sferze społeczno-kulturowej, odzwierciedlające się w procesie wychowania i socjalizacji. Według cytowanej wcześniej E. Wysockiej – określa to nową perspektywę tożsamościową (identyfikacje często sprzeczne, trudne do połączenia i zintegrowania), zaś z drugiej strony przemiany społeczno-kulturowe, prowadzą do powstania nowych i zróżnicowanych wzorów kulturowych – osobowych, relacyjnych i działaniowych. Autorka zwraca uwagę na rodzenie się nowego typu kultury i na podstawową cechę współczesności jaką jest niepewność (społeczeństwo ryzyka), która staje się zarazem główną cechą biografii jednostek. Jej status w społeczeństwie wyznacza umiejętność antycypowania niebezpieczeństw, tolerowania ich i radzenia sobie z nimi, co stanowi wyzwanie dla instytucji pedagogicznych, których zadaniem staje się kształcenie umiejętności pozwalających radzić sobie z ryzykiem i wyzwaniem przez nie poczuciem zagrożenia, lękiem i niepewnością. Wysocka zauważa też, że „zmiany te uwidaczniają się choćby w opisywanych, jako właściwych dla różnych kultur i czasów wzorach identyfikacyjnych (osobowych, kulturowych), których pula zawsze liczyła więcej niż jeden, choć zapewne dostępny w doświadczeniach zwykle bywał ten, przypisany określonym kategoriom społecznym. Współcześnie proponowane wzory identyfikacyjne nakładają się na siebie, przemieszczają społecznie i zmieniają się jak w kalejdoskopie, co wynika z ich większej niż dotychczas dostępności”¹⁸.

W pedagogice personalistycznej i chrześcijańskiej osoba jest wzorem osobowym jeśli realizuje w swoim życiu ideał doskonałości i powołania¹⁹. Wzór najczęściej uosabia cechy ideału. Zawiera w sobie przede wszystkim wymiar „bycia sobą” i ukazuje go wśród różnych sytuacji i uwarunkowań. Podawanie wzorów osobowych to najbardziej postulowana metoda wychowawcza w procesie kształtowania charakteru gdyż wychowanie dokonuje się nie tyle przez nagrody i kary co przede wszystkim poprzez wzory. Wychowanie katolickie jest wychowaniem, które przypisuje szczególną rolę oddziaływaniu wzorów osobowych. Wśród pedagogów tej orientacji istnieje przekonanie, że człowiek od najwcześniejszego okresu życia szuka przykładu i potwierdzenia w życiu każdego wychowawcy tego, co proponuje mu jako program postępowania. Wspomniana wyżej kategoria charakteru jest zworni-

¹⁷ A. Rynio, *Wzór osobowy*, s. 1462.

¹⁸ E. Wysocka, *Wzór osobowy*, s. 633; Zob też A. Rynio, *Wzór osobowy*, s. 1462.

¹⁹ E. Jasińska, *Wzorce wychowania*, s. 1117.

kiem pedagogiki klasycznej i współczesnej. Słowo *charakter* rozumiane jest tutaj jako charakter dobry pod względem etycznym i oznacza „postawę moralną” lub „etyczną kompetencję”. Oznacza też aktywną i wartościującą postawę człowieka. W tym kontekście pojawia się również odpowiedź na pytanie o to, jakich zmian należy dokonać, aby współczesna szkoła stała się wiarygodnym i użytecznym partnerem owocnie wspomagającym rodziców w kształtowaniu charakterów dzieci i młodzieży. Konieczny jest w tym celu powrót do pedagogiki personalistycznej, tę zaś mogą realizować nauczyciele z powołania, traktujący swoją profesję jako osobiste posłannictwo i ważną misję społeczną, świadomi, że w procesie wychowania nie reprezentują jedynie siebie lecz prawdę żyjącą w ich doświadczeniu osobistym, społecznym (państwowym) oraz religijnym (kościelnym).

Pedagogikę i pedagogów interesują postacie wzorcowe, kształtujące dojrzałe postawy wychowanków. Chodzi zwłaszcza o ludzi wyjątkowych, ofiarnych, którzy znacząco wpłynęli na kształtowanie duchowego oblicza poszczególnych środowisk, narodów a nawet stały się własnością ogólnoludzką. Przykładem mogą być wyjątkowi twórcy kultury, osoby ratujące innych, obrońcy ojczyzny, święci²⁰.

Spotkania z osobami znaczącymi uosabiającymi wzory osobowe sprzyjają refleksji człowieka nad swoim człowieczeństwem. Problematykę wzorów osobowych należy rozpatrywać nie tylko w perspektywie społecznej, psychologicznej, biografistycznej i hagiograficznej, ale także aksjologicznej i pedagogicznej. Biorąc pod uwagę perspektywę pedagogiczną trzeba ją widzieć nie tylko w kontekście współczesnego kryzysu wychowania, ale również potrzeby definiowania zawodowej tożsamości nauczyciela wychowawcy jak też potrzeby promocji ponadczasowych i uniwersalnych ideałów i wzorów osobowych.

POTRZEBA PROMOCJI AUTENTYCZNYCH WZORÓW OSOBOWYCH

Aktualna potrzeba promocji autentycznych ideałów i wzorów osobowych wynika z rangi autorytetów, ideałów i wzorów osobowych w wychowaniu w procesie kształtowania charakteru zwłaszcza dzieci i młodzieży. Po wtóre, idzie o pozytywną odpowiedź na liczne dzisiaj apele o powrót do szkoły problematyki kształtowania charakteru. Coraz częściej także teoretycy wychowania postulują stosowanie prezentacji wzorów osobowych jako najbardziej skutecznej i efektywnej metody w procesie wychowania oraz kształtowania charakteru młodego pokolenia. Ponadto współcześni dorośli często obarczani są winą za to, że nie potrafią już wychowywać. Szybkie tempo przemian, jak również dominacja wielu nurtów kulturowych i cywilizacyjnych spowodowały ideowy chaos, wskutek czego tradycyjnie obowiązujące normy, zostały zastąpione przez rozmaite wartości. Zrezygnowano też ze społecznej kontroli zachowania młodego pokolenia. Wychodząc naprzeciw potrzebom współczesnego społeczeństwa globalnego, teoretycy jak i praktycy wychowania, są zmuszeni do podjęcia rozważań nad ideałem i celami wychowania nowego człowieka, przeciwstawiając się zdecydowanie takiemu modelowi życia, które faktycznie

²⁰ A. Rynio, *Wzór osobowy*, s. 1463.

zmierza do zatracenia człowieczeństwa. Potrzeba promocji autentycznych wzorów osobowych ma swoją genezę w roli jaką wychowawcy mają w wychowaniu moralnym. Otóż rolą wychowawcy jest nie tylko uosabiać wartości moralne, religijne, społeczne i być drogowskazem ukierunkowującym ludzkie dążenia ku prawdzie, dobru i pięknu. Jego zadaniem jest też ukształtować umiejętność rozpoznawania i osiągania wartości najwyższych takich jak wspomniane wyżej dobro, prawda, miłość, uczciwość, prawdomówność, sprawiedliwość, pracowitość, umiarkowanie, czystość, życzliwość, szczodrość czy męstwo. Pamiętać przy tym należy, że w wychowaniu moralnym szczególne znaczenie ma zgodność przeżywanych treści z prawdą własnego życia i stawianie wymagań nie tylko wychowankom ale także samemu sobie. Ważne jest przy tym dążenie do ich realizacji, bycie przykładem, szukanie i odwzorowywanie właściwych wzorów postępowania.

Zdaniem K. Olbrycht kluczowym problemem, wiążącym się miejscem naśladownictwa wzorów osobowych dla ucznia, jest jego gotowość bycia uczniem, czyli dobrowolnego wzorowania się na wzorze osobowym, bądź kształtowania siebie pod jego kierunkiem z wykorzystaniem jego wskazówek²¹. Przyjęcie na siebie roli ucznia dopełnia sytuacji obrania sobie drugiej osoby za mistrza i jest niezbędnym warunkiem tej sytuacji i relacji. Zakres tej roli, determinacja w doskonaleniu się, zasady stawiania granic naśladowaniu, ale także ingerencji w życie ucznia, wyznaczają kształt i przebieg tej relacji. Niezwykle istotny jest tu stosunek do drugiego człowieka, bardziej doświadczonego, kompetentnego, w sposób naturalny starszego, ze wszystkimi tego konsekwencjami. Należy jednak pamiętać, iż moralna formacja jednostki nie poprzestaje tylko na relacji między wychowawcą i wychowankiem ale uwzględnia także czynniki środowiskowe mogące sprzyjać wychowaniu albo demoralizować. Dlatego uczestnicy procesu wychowania winni być uwrażliwieni na występujące zagrożenia, zmotywowani do zwrócenia uwagi na potrzebę stałego dokonywania właściwych wyborów i zobowiązani do podejmowania ochrony wychowanka przed czynnikami szkodliwymi.

WZORY OSOBOWE JANA PAWŁA II

Brak wzorów osobowych i autorytetów wychowawczych powoduje relatywizowanie wartości i rezygnację z realizowania zadań wychowawczych. Przekonanie młodego pokolenia do pewnych wzorów musi dokonywać się z poszanowaniem jego autonomii i ze świadomością potrzeb rozwojowych wychowanków, zależnych od ich etapu rozwoju. Niezwykły przykład dał nam św. Jan Paweł II, którego cechy i czyny możemy naśladować w kształtowaniu dojrzałych postaw, nie zawężając ich jedynie do postaw moralno-społecznych. Rozumiejąc wychowanie jako „rodzenie człowieka w człowieku” promował on niedyrektywny styl oddziaływania. Motywował młodych do uczenia się podejmowania samodzielnych i odpowiedzialnych wyborów, zmierzających do tworzenia własnej tożsamości. Uosabiając wartości, którymi na co dzień żył, bazował na naturalnej tendencji młodych do poszukiwania

²¹ K. Olbrycht, *O roli przykładu, wzoru, autorytetu i mistrza w wychowaniu moralnym*, Warszawa 2007, s.37; Zob też A. Rynio, *Wzór osobowy*, s. 1464.

ideału godnego naśladowania. Pamiętał, że wychowawcze oddziaływanie wzorów osobowych ma właściwości personalizujące i uspołeczniające. Wzory osobowe, na które wskazywał Jan Paweł II, nie tylko pociągają do realizacji ideału doskonałości. Objaśniają też znaczenie i sens życia oraz zobowiązują do życia w prawdzie i miłości. Pełnią więc funkcję inspirującą, motywującą i aktywizującą. Scalają wewnętrznie i integrują społecznie. Przyczyniają się do rozwoju człowieczeństwa osoby, jej samoświadomości, dojrzałości i odpowiedzialnego działania. Pełnią także ważną funkcję w rozwoju wiary religijnej osoby. Polega ona na naśladowaniu Chrystusa i posiada wpływ na decyzje i działania.

PODSUMOWANIE

Wychowanie moralne jest niezbędnym elementem integralnego wychowania człowieka.

Wspomaga ono rozwój dojrzałej osobowości, jeśli bazuje na „antropologii adekwatnej” tj. na respektowaniu wartości moralnych oraz odpowiadającym im norm postępowania.

Rolą nauczyciela i wychowawcy jest nie tylko pomoc w zdobywaniu wykształcenia oraz podejmowaniu właściwych życiowych wyborów przez uczniów i wychowanków. Nauczyciel powinien być również wzorem osobowym dla nich.

W wychowaniu moralnym szczególne znaczenie ma zgodność przekazywanych przez nauczyciela treści z jego osobistymi zachowaniami i postawami. Dlatego konieczne jest stawianie wymagań nie tylko uczniom, ale również nauczycielom. Dobry wychowawca i nauczyciel sam stawia sobie duże wymagania²².

NAUCZYCIEL JAKO WZÓR OSOBOWY W WYCHOWANIU MORALNYM

STRESZCZENIE

Artykuł nie zatrzymuje się jedynie na opisie istniejących i dostrzeganych bez trudu współczesnych dylematów wychowawczych oraz narzekaniu, że jest źle, ale wskazuje na możliwości wyjścia z tej sytuacji. Wychodząc z założenia, że działanie moralne wyraża istotę człowieczeństwa a rozwój jak i moralne wychowanie człowieka potrzebuje autentycznych wzorów, wzorców i mistrzów, celem artykułu uczyniono przybliżenie istoty wychowania moralnego i pojęcia wzoru osobowego jak również ukazania jego roli w tym względzie.

Całość analiz i poszukiwań kończą liczne spostrzeżenia i wnioski z których wynika, że wychowanie moralne jest niezbędnym elementem integralnego wychowania człowieka i dlatego nie jest właściwe jego deprecjonowanie. Wspomaga ono dojrzały rozwój osobowości człowieka o ile bazuje na „antropologii adekwatnej” i na przyjętej, uwewnętrznionej i urzeczywistnianej hierarchii wartości moralnych oraz związanych z nią normami postępowania.

²² E. Kubiak-Szymborska, *Idealy i wzory osobowe w wychowaniu*, w: *Wokół podstawowych zagadnień teorii wychowania*, red. E. Kubiak-Szymborska, D. Zajac, Bydgoszcz 2002, s. 120–132.

Uwzględnia ono wszystkie sfery osobowe człowieka (poznawczą, emocjonalno-wolitywną i behawioralną). Zaś wartości moralne, których realizacja staje się celem wychowania moralnego porównywane mogą być do życiowych drogowskazów, ukierunkowujących ludzkie dążenia. Zaś rolą wychowawcy jest nie tylko bycie wzorem, ale pomoc wychowankom w przyswojeniu określonej wiedzy a także wykształcenie sprawności moralnych wyrażających się w dokonywaniu właściwych wyborów i podejmowaniu odpowiedzialności za swe postępowanie.

TEACHER AS A ROLE MODEL IN THE MORAL EDUCATION

SUMMARY

The publication doesn't stay only at the level of description of existing and easily noticeable modern educational dilemmas and complaining that the state of things is bad, but it shows the possibility of getting out of this situation. Assuming that moral activity expresses the essence of humanity and development, as well as moral education of a person, needs authentic examples, models and leaders, the purpose of the article is presenting the essence of moral education and the concept of role model as well as showing its meaning in this context.

All analysis and researches are summed by multiple observations and conclusions which results with statement that moral education is an essential part of integrate education of human and that is why it is not proper to depreciate it. It supports the mature growth of human personality as long as it is based on „adequate anthropology” and on accepted, internalized and fulfilled hierarchy of moral values and norms of behavior that are connected with them. It considers all the levels of the human personality (cognitive, emotional-volitional, behavioral). Moral values, whose fulfilling becomes the purpose of moral education, can be compared to life signposts, guiding human aspirations. The role of the tutor is not only to be a model, but also to help the pupils to absorb certain knowledge and to form moral skills which express in making right choices and taking responsibility for own actions.

LEHRER ALS VORBILD IN DER MORALISCHEN ERZIEHUNG

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor der Publikation begnügt sich nicht nur damit, die bestehenden und leicht wahrnehmbaren zeitgenössischen Erziehungsdilemmas zu beschreiben und sich über die Missstände zu beschweren, sondern weist auf die Möglichkeit hin, diese Probleme zu überwinden. Unter der Annahme, dass die moralische Handlung das Wesen der Menschheit ausdrückt und die Entwicklung sowie die moralische Erziehung des Menschen authentische Vorbilder, Autoritäten und Meister erfordert, ist es das Ziel des Artikels, die Essenz der moralischen Erziehung und das Konzept des Personenvorbilds zu vermitteln und seine Rolle in dieser Hinsicht zu zeigen. Die Gesamtheit der Analysen und Forschungen wird durch zahlrei-

che Beobachtungen und Schlussfolgerungen vervollständigt, die zeigen, dass die moralische Erziehung ein unerlässliches Element der ganzheitlichen Erziehung eines Menschen ist, und deshalb ist es nicht angemessen, sie herabzusetzen. Sie unterstützt die reife Entwicklung der menschlichen Persönlichkeit, solange sie auf einer „angemessenen Anthropologie“ und auf der angenommenen, verinnerlichten und umsetzbaren Hierarchie moralischer Werte sowie auf mit ihr verbundenen Verhaltensnormen beruht. Die moralische Erziehung berücksichtigt alle menschlichen Sphären (kognitive, emotional-volitionale und behaviorale). Moralische Werte, deren Umsetzung zum Ziel der moralischen Erziehung wird, können mit den Lebenswegweisern verglichen werden, die menschliche Bestrebungen lenken. Dabei soll die Rolle des Erziehers nicht nur darin bestehen, ein nachahmenswertes Vorbild zu sein, sondern der Erzieher sollte den Schülern helfen, sich einen bestimmten Wissensbereich anzueignen, und ihre moralischen Fähigkeiten zu entwickeln, die den Schülern dabei behilflich sind, die richtigen Entscheidungen zu treffen und die Verantwortung für ihr Handeln zu übernehmen.

BIBLIOGRAFIA

- Dudziak U., *Wychowanie moralne*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Radom 2015, s. 1431–1436.
- Jasińska E., *Wzorzec osobowy*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. E. Gigilewicz, t. 20, Lublin 2014, k. 1116–1117.
- Kubiak-Szymborska E., *Idealy i wzory osobowe w wychowaniu*, w: *Wokół podstawowych zagadnień teorii wychowania*, red. E. Kubiak-Szymborska, D. Zajac, Bydgoszcz 2002, s. 120–132.
- Olbrycht K., *O roli przykladu, wzoru, autorytetu i mistrza w wychowaniu osobowym*, Warszawa 2007.
- Ossowska M., *Etos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 2000.
- Ossowska M., *Moralność mieszczańska*, Warszawa 1958.
- Ossowska M., *Wzór demokracji: cnoty i wartości*, Lublin 1992.
- Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000.
- Rynio A., *Szkola w wychowaniu moralnym*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. XXIV, z. 3 1996, s. 95–106.
- Rynio A., *Wzór osobowy*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Radom 2015, s. 1459–1465.
- Śliwerski B., *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Kraków 2012.
- Śliwerski, *Pedagogika*, t. 1, Warszawa 2004.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn*, wyd. II popr. i uzupeł., Kraków 1985.
- Wołoszyn S., *Wychowanie w starożytnej Europie*, w: *Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, red. Z. Kwieciński, B. Struzik Z., Warszawa 2008.
- Wysocka E., *Wzór osobowy*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. VII, Warszawa 2008, s. 628–639.